

**С.В. Грищенко¹, Б.А. Максимчук², О.П. Грищенко¹, І.А. Максимчук²,
О.П. Єфремова¹**

Розвиток особистості дитини як цілеспрямована активність у процесі реалізації генетичної програми: психологічні особливості

¹Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, Україна

²Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна

Modern Pediatrics. Ukraine. (2025). 7(151): 87-92; doi 10.15574/SP.2025.7(151).8792

For citation: Hryshchenko SV, Maksymchuk BA, Hryshchenko OP, Maksymchuk IA, Yefremova OP. (2025). Development of a child's personality as a purposeful activity in the process of implementing a genetic program: psychological features. Modern Pediatrics. Ukraine. 7(151): 87-92. doi: 10.15574/SP.2025.7(151).8792.

Мета – провести теоретичний аналіз наукових джерел, що описують психологічні особливості розвитку особистості дитини як цілеспрямовану активність у процесі реалізації генетичної програми.

Психологічні особливості розвитку особистості дитини обумовлені цілеспрямованою активністю у процесі реалізації генетичної програми. Медична генетика або генетика людини мають безпосереднє відношення до обґрунтування психологічних особливостей розвитку особистості дитини, що обумовлюється цілеспрямованою активністю а процесі реалізації генетичної програми. Розвиток особистості дитини є визначальним у взаємовідносинах у процесі розвитку цілісної особистості дитини та окремих її психічних структур. Педагогічне управління розвитком особистості дитини – необхідний компонент розвитку особистості дитини, що обумовлений цілеспрямованою активністю в процесі реалізації генетичної програми. Психологічні особливості обумовлюють розвиток особистості дитини в процесі реалізації генетичної програми, мають відмінності в особистісному становленні дитини із нормотиповим розвитком і з особливим розвитком. Провідну роль у процесі розвитку особистості дитини відіграє взаємодія з оточенням дорослих. Формування самосвідомості дітей відбувається в процесі розвитку вибірково на основі навчання, виховання, соціалізації. Пристосування до соціальних умов існування в результаті виховання, навчання та соціалізації пов'язані із взаємодією особистості дитини в процесі розвитку в соціумі.

Розвиток особистості дитини залежить від пізнавальної активності та має розглядатися як вольова цілеспрямована дія, яка впливає на активність у пізнавальному процесі та формує самостійність у процесі пошуку відповідей на питання, що цікавлять дитину. Для розвитку особистості дитини важливими є три типи пізнавальної активності: активне пізнавальне спрямування на навколишнє середовище, пізнавальне спрямування, пізнавальна пасивність.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Ключові слова: дитина, розвиток особистості, цілеспрямована активність, реалізація генетичної програми, психологічні особливості.

Development of a child's personality as a purposeful activity in the process of implementing a genetic program: psychological features

S.V. Hryshchenko¹, B.A. Maksymchuk², O.P. Hryshchenko¹, I.A. Maksymchuk², O.P. Yefremova¹

¹T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium», Ukraine

²Izmail State University of Humanities, Ukraine

Aim – to conduct a theoretical analysis of scientific sources that describe the psychological features of the development of a child's personality as a purposeful activity in the process of implementing a genetic program.

Psychological features of the development of a child's personality are determined by purposeful activity in the process of implementing a genetic program. Medical genetics or human genetics are directly related to the substantiation of the psychological features of the development of a child's personality, which is determined by purposeful activity in the process of implementing a genetic program. The development of a child's personality is decisive in the relationships in the process of developing a holistic personality of a child and its individual mental structures. Pedagogical management of the development of a child's personality is a necessary component of the development of a child's personality, which is determined by purposeful activity in the process of implementing a genetic program. Psychological features determine the development of a child's personality in the process of implementing a genetic program. have differences in the personal formation of a child with normotypical development and with special development. The leading role in the process of developing a child's personality is played by interaction with the environment of adults. The formation of children's self-awareness occurs in the process of development selectively on the basis of training, upbringing, socialization. Adaptation to social conditions of existence as a result of upbringing, training and socialization is associated with the interaction of the child's personality in the process of development in society.

The development of a child's personality depends on cognitive activity and should be considered as a volitional purposeful action. Such action affects activity in the cognitive process and forms independence in the process of finding answers to questions that interest the child. Three types of cognitive activity are important for the development of a child's personality: active cognitive orientation to the environment, cognitive orientation, cognitive passivity. The authors declare the absence of a conflict of interests.

Keywords: child, personality development, purposeful activity, implementation of the genetic program, psychological characteristics.

Вступ

Психологічними особливостями розвитку особистості дитини обумовлена цілеспрямована активність у процесі

реалізації генетичної програми. Медична генетика або генетика людини мають безпосереднє відношення до обґрунтування цього процесу. А. Сиренко доводить, що медична генетика запобігає народженню хворих дітей на тяжкі, часто неви-

ліковні захворювання. Тобто вивчення сучасної генетики як теоретичної і методологічної бази біологічних наук обумовлює цей процес на рівні біологічних явищ (таких як: спадковість і мінливість живих організмів) [19].

А. Сіренко наголошує, що розвиток особистості дитини як цілеспрямована активність у процесі реалізації генетичної програми має в основі спадковість, успадкування і мінливість. Спадковістю вчений вважає здатність батьків передавати власні ознаки майже повністю нащадкам. Під мінливістю розуміє здатність нащадків у чомусь відрізнятися від батьків. Це – основа механізму успадкування як процесу передавання більшості ознак нащадкам як у біологічному, так і в соціальному плані [19]. С. Максименко констатує, що процес розвитку біологічної істоти водночас є розгортанням і реалізацією генетичної програми [12].

G. Radmilović та співавт. пропонують вважати розвиток особистості дитини як цілеспрямованої активності в процесі реалізації генетичної програми такою, що іноді залежить від затримання психомоторного розвитку. На психомоторний розвиток впливають фактори ризику соціального середовища: різні аспекти соціальної депривації, неправильні типи виховання, побут або незадовільні умови проживання, різні види неблагополучних сімей, де батьки мають різні види залежності [17].

Розвиток особистості дитини як цілеспрямована активність у процесі реалізації генетичної програми залежить від психомоторного розвитку дитини. Такий аспект розвитку дитини стає реалізацією генетичної програми лише за умови постійних змін одного або декількох факторів навколишнього середовища. Педіатри наголошують на потребі раннього розпізнавання порушень психомоторного розвитку і водночас їх корегування шляхом стимулювання становлення рухової активності (іноді – рухових функцій). Для дитини будь-якого віку важливими є як процеси розвитку здібностей (що є прямим результатом розгортання задатків), так і розвиток характеру (що є розгортанням властивостей нервової системи). Тобто у сфері практичної педагогіки й соціальної роботи біологічною запрограмованістю, здібностями, рисами характеру дитини, ціннісними орієнтаціями обумовлена побудова освітньо-виховного процесу.

Д. Окушко та співавт. характеризують сенсорну інтеграційну терапію як таку, що надає дітям структуровану й повторювану сенсорну стимуляцію. Ця група науковців вважає, що згодом мозок

може адаптуватися та ефективніше реагувати на відчуття. Сенсорна інтеграційна терапія також допомагає як обробляти, так і інтегрувати сенсорну інформацію. Цим процесом поліпшується засвоєння дитиною (різних вікових груп) функцій. А також сенсорна інтеграційна терапія відіграє різні сторони адаптивної ролі, необхідної для розвитку дитини взагалі [15].

Мета наукового огляду – провести теоретичний аналіз наукових джерел, що описують психологічні особливості розвитку особистості дитини як цілеспрямовану активність у процесі реалізації генетичної програми.

Психологічні особливості розвитку особистості дитини, обґрунтовуючи цілеспрямовану активність у процесі реалізації генетичної програми, відіграють ключову роль у процесі розвитку мови. Важливими в невербальній комунікації є такі складові: можливість розпізнавання жестів, виразу обличчя, водночас одним із ключових складових є психомоторне дослідження навколишнього середовища [2].

T.J. Jr. Perrault та співавт. пропонують тезу щодо важливості мультисенсорної стимуляції, яка виникає разом із порушеннями розвитку нервової системи дитини. Вони наголошують на підвищенні впливу на центральну нервову систему і можливості збільшення пластичності мозку [16]. Погоджуємося з цим твердженням.

А. Сіренко вважає, що для процесу розвитку особистості дитини загалом слід враховувати генотип як всю генетичну інформацію організму, а також генетичну структуру організму з урахуванням одного або декількох генів [19].

Е. Еріксон констатує, що врахування біологічної програми та її розгортання в процесі розвитку особистості дитини має назву епігенетичної. Саме тому розвиток особистості дитини має стадіальний характер згідно з епігенетичним розгортанням «плану особистості». Учений зазначає, що план особистості успадковується генетично [4]. А. Маслоу вказує на розгортання самостійності особистості, а процес розвитку має в основі актуалізацію цієї самостійності (тобто – самоактуалізацію) [13]. С. Максименко, спираючись на теоретичні засади гуманістичної психології, наголошує, що актуальною тезою для гуманістичної психології розвиток особистості як розгортання надсвідомого [12].

Д. Окушко та співавт. констатують, що сенсорна інтеграційна терапія в процесі розвитку особистості дитини ґрунтується на важливості для

дітей відчуття сенсорного навантаження. Дитина, яка має сенсорне навантаження, не може фільтрувати одразу кілька відчуттів. Водночас діти зазвичай не можуть ефективніше впливати на процес сенсорних повідомлень [15].

Е. Dionne–Dostie та співавт. наголошують, що період дитинства – це значні зміни у функціях мозку дитини, що проявляються підвищеною здатністю саме до оброблення інформації [2]. Т. Фаласеніді, М. Козак констатують, що порушення сенсорної інтеграції залежать від проблем із розвитком рухів, мовлення, з асоціальною поведінкою дітей, з погіршенням результатів навчання. Такі порушення мають 5–30% дітей [5].

А. Сіренко зазначає, що від генетики, яка сьогодні є важливою біологічною наукою, від генетичних програм залежить розшифровування всієї інформації (записаної на молекулярному рівні, нуклеїнових кислотах ДНК і РНК). Проте можливості застосування генетичних програм нині ще не достатні. Це належить до екологічних, медичних, соціальних проблем, що лежать в основі виживання людства як біологічного виду [19].

С. Максименко ставить на перше місце вивчення проблеми розвитку особистості взагалі те, що зрозумілість розвитку особистості дитини нині має багато запитань. Учений вважає, що дитина сама обирає власний шлях у житті, сама до чогось прагне і знаходить можливості, способи й засоби досягнення цілей. Проте існують і помилки, і розчарування. Зміни в житті дитини, перехід до іншого оточення, відмова від шкідливих звичай не залежать від генетичної програми. Тому слід визнати, що існує проблема різних варіантів людської індивідуальності як варіантів розвитку особистості дитини [12]. Крім того, погоджуємося з твердженням С. Максименка, що існування значної кількості окремих психологічних структур особистості дитини упродовж її розвитку збільшується та сприяє розгортанню пізнавальної сфери (завдяки процесу запам'ятовування). Це відбувається процесом переведення та збереження не величезної буквальної інформації, а її знаків як вищої психічної функції особистості не тільки дорослого, але й дитини [14].

К. Рижак та авторський колектив пропонують «Український глосарій монтессорі-термінів» (2023). Для цього дослідження слід звернути увагу на терміни концентрації уваги та координації рухів. Концентрація уваги – це зосередження інтересу та енергії дитини на важливих аспектах середовища, які відповідають потребам

її розвитку на цьому етапі. Термін «координація рухів» визначає, як має поліпшуватися координація м'язів завдяки власним зусиллям дитини. У результаті дитина збільшує власний рівень самостійності. Діяльність, пов'язана з рухом, зазвичай приваблює дітей. Тобто в ранньому дитинстві процес формування координації рухів є одним із головних досягнень [18].

К. Рижак та авторський колектив наголошує на тому, що для роз'яснення процесу розвитку особистості дитини важливо звертати увагу на аналогію, яку використовує М. Монтессорі для опису розвитку психіки дитини від народження до трьох років – духовний (психічний) ембріон [14,18]. Це є періодом розвитку дитини від внутрішньоутробного розвитку фізичного ембріона до народження, що безпосередньо пов'язане з подальшими періодами життя дитини.

І. Жирна вважає, що пізнавальна активність дітей віком 3–6 років має розглядатися як вольова цілеспрямована дія. Саме така дія впливає на активність у пізнавальному процесі, що є зацікавленням прийняттям інформації та в самостійності в процесі пошуку відповідей на питання, що цікавлять, та ін. [21].

С. Lane та співавт. констатують, що існує ряд відмінностей у сенсорній обробці та інтеграції, які спостерігаються в багатьох дітей. Педіатричні працівники з ерготерапії вважають, що ці відмінності можна поділити на дві групи: у сенсорних реакціях (вони потенційно можуть призводити до негативної модуляції сенсорної інформації); у сенсорних дискримінаціях і сприйнятті (вони потенційно можуть призводити до дефіциту постуральної стабільності, планування рухових дій і водночас погіршення зорово-моторного контролю) [11].

С. Максименко вважає, що розвиток особистості взагалі є розгортанням внутрішньої програми дитини та водночас і набуттям психічних новоутворень у процесі активної діяльності. Вчений доводить, що розвиток особистості дитини є вкрай складним процесом [12].

У процесі розвитку особистості дитини важливими є виховання, навчання і соціалізація. Дитина має навчитися пристосовуватися до соціальних умов існування. Тобто виховання, навчання і соціалізація пов'язані із взаємодією особистості дитини в процесі розвитку в соціумі. Натомість для розвитку особистості дитини необхідні навчальні ситуації, у яких дитина має власне завдання і розвиває творчу активність.

І. Жирна обґрунтовує те, що з розвитком особистості дитини безпосередньо пов'язаний розвиток її пізнавальної активності. Це сприяє розумовому розвитку дитини та ставленню її особистості в результаті пізнавальної активності. Значення пізнавальної активності як одного з важливих факторів розвитку особистості дитини визначається базовими програмами «Впевнений старт», «Дитина», «Українське дошкілля», у яких пізнавальна активність визначається як риса особистості дитини [21].

С. Максименко вважає, що слід звертати увагу на питання взаємозв'язку розвитку цілісної особистості дитини та окремих її психічних структур. Академік С. Максименко визначає, що розвиток особистості дитини є визначальним у цьому процесі. Щодо педагогічного управління розвитком особистості дитини, то для вирішального і прогнозованого результату навчання і виховання слід звертати увагу на генетичну програму. С. Максименко наголошує на потребі навчання й виховання як специфічної системи експериментальної роботи і педагогічної діяльності [12].

С. Ладивір пропонує три типи пізнавальної активності дитини [10]. Вчена зазначає, що ці типи тісно пов'язані з розвитком особистості дитини і генетичною програмою. Ними є: активне пізнавальне спрямування на навколишнє середовище; пізнавальне спрямування (виховні проблемні ситуації за участю дітей); пізнавальна пасивність (дитина часто не має зацікавленості та потребує мотивування з боку дорослого в якості керівництва). Зауважимо, що з цим твердженням погоджується О. Кононко [9].

Необхідний аспект формування пізнавальної активності дитини – це тісна взаємодія з близьким оточенням дорослих. Це дає змогу дитині засвоювати різні способи керування власною поведінкою. Також дитина вчиться долати перешкоди. Пізнавальна активність є складовою пізнавальної діяльності дитини. А це, своєю чергою, дає змогу правильно організовувати заняття з будь-яким спрямуванням. У дитини в цьому процесі формується інтерес і мотиви пізнавальної діяльності. Такий період розвитку особистості організовує та інтегрує внутрішній світ дитини. Саме в основі формування пізнавальної активності дитини лежить процес самопізнання і самоусвідомлення. Це вчить дитину визначати напрями власного розвитку. Ще дитина вчиться нести відповідальність за розвиток власної особистості (саморозвиток).

Проте С. Максименко вважає, що розвиток особистості дитини не зводиться тільки до рефлексії. Вчений обґрунтовує, що особистісний розвиток дитини в площині розгортання генетичної програми має здійснюватися тільки в процесі активної діяльній взаємодії дитини з навколишнім середовищем [12].

Якщо дитина зосереджена винятково на собі, відсторонена від навколишнього середовища, є дисгармонійною особистістю, то її розвиток поступово проходить процес деформування. Але виконання соціальних ролей і спрямування розвитку особистості тільки на зовнішні вияви має недостатню цілеспрямовану активність у процесі реалізації генетичної програми.

Є. Головаха, А. Кроник констатують, що самопізнання, самоставлення і саморегуляція є необхідними елементами психологічного часу, що є провідною умовою розвитку особистості дитини різного віку [7]. У наукових дослідженнях темпоральних аспектів психіки людини Ю. Кліменко [8]. Є. Головаха, А. Кроник обґрунтовують потребу для кожної дитини в процесі розвитку особистості наявність вибіркової у сприйнятті подій їхнього життя і формування самосвідомості [7].

З. Фройд констатує, що існує безперервність перебігу особистісних процесів. Для дитини це також означає, що особистість дитини слід розглядати як найважливіші результати існування минулого її життя. Ґрунтується розвиток особистості дитини на досвіді її життєдіяльності. Саме досвід є визначальним. Практична психологія і психоаналіз доводять, що минуле особистості дитини в процесі подальшого розвитку особистості детермінують її життєвий шлях (З. Фройд) [6].

Однак G.W. Allport зазначає, що риси особистості є більш узагальненими за звички. Цей факт доведено як практичними психологами, так і психіатрами. Вчений вважає важливою і необхідною в процесі розвитку особистості мотивацію. Як дорослі, так і діти потребують автономного функціонування для розвитку самопізнання і самооцінювання [1].

Г. Соколова вважає, що психологічні особливості розвитку особистості дитини як цілеспрямована активність у процесі реалізації генетичної програми також мають відмінності в особистісному становленні дитини з нормотиповим розвитком і з особливим розвитком. Важливу роль у цьому процесі відіграє взаємодія з оточенням дорослих. Вчена констатує, що провідний фактор

розвитку особистості дитини та її самосвідомості залежить від особливості образу «Я» кожної дитини. Це цілісний процес когнітивно-афективно-го утворення, що дає змогу процесу формування як самопізнання, так і самооцінювання дитини в подальшому житті [20].

Якщо говорити про життєдіяльність дитини, то слід зазначити, що саме процес становлення її особистості практично визначається розвитком потреби як самопізнання, так і самооцінювання дитини.

Іншою суттєвою психологічною особливістю розвитку особистості дитини як цілеспрямованої активності в процесі реалізації генетичної програми є поява відчуття причетності дитини до будь-якої діяльності та інтринсивна мотивація. Це винагорода за виконання окремих певних дій. Дитина має розуміти, що вона як особистість має нести відповідальність сама. Цей процес важливий для отримання почуття власної ефективності в дитини. Через таку мотивацію дитина відчуває особистісну причетність до того, що вона робить. Розвиток інтринсивної мотивації посилює інтегративні процеси в дитини шкільного віку та поліпшує її поведінкові дії. Хоча в цьому випадку майже завжди дитина очікує зовнішню винагороду [12].

Соціальні та педагогічні впливи в цьому випадку мають бути об'єднані. Це є основою формування відповідальності дитини за будь-яку власну діяльність. Якщо, з педагогічної точки зору, педагогічне управління розвитком особистості дитини відсутнє, то поступово виникає екстернальність, безвідповідальність. Тобто дитина починає вважати, що визначальними є зовнішні умови. Цей процес веде до відсутності відповідальності.

Як стверджує С. Максименко, онтогенез особистості дитини пов'язаний із фізичним народженням, проте в результаті цього огляду вважаємо, що особистістю все ж таки стають [12].

Т. Дуткевич наголошує на потребі уваги дорослого в процесі формування позитивних взаємин дитини з однолітками. У дитинстві можна і потрібно виховувати такі етичні якості, як уважність щодо ровесника, вміння не ображати його, враховувати його інтереси, а також виявляти чуйність. Це допоможе становленню самостійності дитини й дотриманню нею правил поведінки в соціумі [3].

Психологічними особливостями розвитку особистості дитини обумовлена цілеспрямована активність у процесі реалізації генетичної програми також і на основі взаємин із дорослими. Мати в цьому процесі є найважливішою постаттю для дитини, бо

формує, корегує поведінку дитини. Водночас це є і процесом формування, і процесом розвитку, і цілеспрямованою активністю особистості дитини. Виявлення особистості дитини у взаємодії з матір'ю прискорює та спрощує процес розвитку особистості. У цьому процесі основним є те, що дитина привласнює соціальний досвід і наслідуює взаємини близького оточення. Спілкуючись, дитина активніше намагається охопити враження в процесі створення власного внутрішнього світу. Це – період структурування особистості, який триває до підліткового віку. Важливо пам'ятати, що це – процес генетичного протиріччя (біосоціальної нужди), він є плинним періодом накопичення соціальності. Цей період дуже непогано досліджений, і ми не зупинятимемося на ньому в деталях, але зазначимо, що в кінці його потреба знову «виходить на сцену» і в зовсім новій, важливій ролі.

Висновки

Проведений огляд наукових джерел свідчить, що психологічні особливості розвитку особистості дитини обумовлені цілеспрямованою активністю в процесі реалізації генетичної програми.

Питання взаємовпливу розвитку цілісної особистості дитини та окремих її психічних структур доводять, що розвиток особистості дитини є визначальним у цьому процесі. Цей процес потребує педагогічного управління розвитком особистості дитини. Для вирішального і прогнозованого результату навчання і виховання слід звертати увагу й на генетичну програму. Сприйняття подій життя дітей і формування їхньої самосвідомості мають потребу відбуватися в процесі розвитку особистості дитини вибірково. Медична генетика або генетика людини мають безпосереднє відношення до обґрунтування психологічних особливостей розвитку особистості дитини, що обумовлено цілеспрямованою активністю в процесі реалізації генетичної програми. Медична генетика обумовлює цей процес на рівні біологічних явищ. Психологічні особливості розвитку особистості дитини як цілеспрямована активність у процесі реалізації генетичної програми мають відмінності в особистісному становленні дитини із нормотиповим розвитком і з особливим розвитком. Провідну роль у цьому процесі відіграє взаємодія з оточенням дорослих.

У процесі розвитку особистості дитини важливими є виховання, навчання і соціалізація. Пристосування до соціальних умов існування в результаті виховання, навчання та соціалізації

пов'язані зі взаємодією особистості дитини в процесі розвитку в соціумі.

Перспективи подальших наукових досліджень полягають у потребі удосконалення методичних рекомендацій для психологів, лікарів,

педагогів щодо різних аспектів розвитку особистості дитини як цілеспрямованої активності в процесі реалізації генетичної програми.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

References/Література

- Allport GW. (1961). Pattern and Personality Growth. New York, NY: Holt, Rinehart and Winston.
- Dionne-Dostie E, Paquette N, Lassonde M, Gallagher A. (2015). Multisensory integration and child neurodevelopment. Brain Sci. 5 (1): 32-57. doi: 10.3390/brainsci5010032.
- Dutkevych TV. (2012). Dytiacha psykholohiia: navch. posib. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury: 424. [Дуткевич ТВ. (2012). Дитяча психологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури: 424]. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Dutkevych_Tetiana/Dytiacha_psykholohiia.pdf.
- Erikson E. (1963). Childhood and Society. 2nd ed.: 248.
- Falassenidi TM, Kozak Mla. (2017). Porushennia sensornoi intehtatsii u ditei z osoblyvymu potrebamy. Molodyi vchenyi. 9: 102-105. [Фаласеніді ТМ, Козак МЯ. (2017). Порушення сенсорної інтеграції у дітей з особливими потребами. Молодий вчений. 9: 102-105].
- Froid Z. (1998). Vstup do psykhoanalizu. Einfuhrung in die Psychoanalyse. Lektsii zi vstupu do psykhoanalizu z novymu vysnovkam. Per. z nim. Petro Tarashchuk. Kyiv: Osnovy: 709. [Фройд З. (1998). Вступ до психоаналізу. Einfuhrung in die Psychoanalyse. Лекції зі вступу до психоаналізу з новими висновками. Пер. з нім. Петро Тарашук. Київ: Основи: 709].
- Holovakha Ye, Kronyk A. (2018). Psykholohichniy chas osobystosti. Kyiv: Naukova dumka: 207. [Головаха Є, Кроник А. (2018). Психологічний час особистості. Київ: Наукова думка: 207].
- Klimenko YuO. (2017). Katehoriia chasu u psykholohichnii nautsi. Psykholohiia i osobystist. 1(11): 64-72. [Кліменко ЮО. (2017). Категорія часу у психологічній науці. Психологія і особистість. 1(11): 64-72].
- Kononko O. (2002). Plekaimo u ditei zhyttiedaine samostanovlennia. Doshkilne vykhovannia. 2: 6-8. [Кононко О. (2002). Плекаймо у дітей життєдайне самостановлення. Дошкільне виховання. 2: 6-8].
- Ladyvir SO. (2015). Rozvyvalnyi potentsial hry: vykorystovuiemo sprovna. Praktichnyi psykholoh. Dytiachyi sadok. 2: 4-8. [Ладивір СО. (2015). Розвивальний потенціал гри: використовуємо сповна. Практичний психолог. Дитячий садок. 2: 4-8].
- Lane SJ, Mailloux Z, Schoen S et al. (2019). Neural Foundations of Ayres Sensory Integration. Brain Sci. 9(7): 153. doi: 10.3390/brainsci9070153.
- Maksymenko SD et al. (2023). Medychna psykholohiia. Pidruchnyk. Za redaktsiieiu akademika Maksymenka SD. 3-e vyd. dorobl. i dopovn. Kyiv: «Vydavnytstvo Liudmyla»: 512. [Максименко СД та інш. (2023). Медична психологія. Підручник. За редакцією академіка Максименка СД. 3-е вид. доробл. і доповн. Київ: «Видавництво Людмила»: 512].
- Maslow AH. (1943). A Theory of Human Motivation. Originally Published in Psychological Review. 50: 370-396. Classics in the History of Psychology. URL: <https://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm>.
- Montessori M. (1921). The Montessori Method: Scientific Pedagogy. URL: https://montessoriuia.com/download/books/metodu_naykovoi_podgotovki_1921.pdf.
- Okushko DO, Tsurak AP, Bakaliuk TH, Stelmakh HO. (2022). Sensoria intehtatsiia v reabilitatsii ditei iz zatrymkoiu psykhotornoho rozvytku. Medsestrynstvo. 1: 59-61. [Окушко ДО, Цурак АП, Бакалюк ТГ, Стельмах ГО. (2022). Сенсорна інтеграція в реабілітації дітей із затримкою психомоторного розвитку. Медсестринство. 1: 59-61].
- Perrault TJJr, Rowland BA, Stein BE. (2012). The Organization and Plasticity of Multisensory Integration in the Midbrain. In: Murray MM, Wallace MT., editors. The Neural Bases of Multisensory Processes. Boca Raton (FL): CRC Press/Taylor & Francis. 15: PMID: 22593882.
- Radmilović G, Matijević V, Zavoreo I et al. (2016). Comparison of Psychomotor Development Screening Test and Clinical Assessment of Psychomotor Development. Acta Clin. Croat. 55 (4): 600-606. doi: 10.20471/acc.2016.55.04.10.
- Ryzhak K ta in. (2023). Ukrainskyi hlosarii montessori-terminiv. MONTESSORI.UA: osvittia orhanizatsiia. Filosofski terminy. 1: 1. [Рижак К та ін. (2023). Український глосарій монтессорі-термінів. MONTESSORI.UA: освітня організація. Філософські терміни. 1: 1].
- Sirenko AH. (2023). Osnovy zahalnoi ta medychnoi henetyky. Ivano-Frankivsk: Vydavets Suprun VP.: 558. [Сіренко АГ. (2023). Основи загальної та медичної генетики. Івано-Франківськ: Видавець Супрун ВП.: 558].
- Sokolova HB. (2021). Chasovy aspekt obrazu Ya u ditei starshoho doshkilnoho viku iz zatrymkoiu psykhičnoho rozvytku. Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. IX(100); 256: 69-72. [ГБ. Соколова (2021). Часовий аспект образу Я у дітей старшого дошкільного віку із затримкою психічного розвитку. Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. IX(100); 256: 69-72]. <https://doi.org/10.31174/SEND-PP2021-256IX100-14>.
- Zhyrna IS. (2020). Rozvytok piznavalnoi aktyvnosti ditei starshoho doshkilnoho viku v protsesi oznaiomlennia iz strukturoiu mnozhyhny ta chyslom. Maisternist komunikatsii u mystetskii i profesiinii osviti. Zbirnyk naukovykh prats. Za zah. redaktsiieiu Nle Kolesnyk, OM Piddubnoi, OM. Marushchak. Zhytomyr: FOP «NM Levkovets». II: 49-53. [Жирна ІС. (2020). Розвиток пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку в процесі ознайомлення із структурою множини та числом. Майстерність комунікації у мистецькій і професійній освіті. Збірник наукових праць. За заг. редакцією НЄ Колесник, ОМ Піддубної, ОМ. Марущак. Житомир: ФОП «НМ Левковець». II: 49-53].

Відомості про авторів:

Грищенко Світлана Владиславівна – д.пед.н., проф., проф. каф. соціальної роботи та освітніх і педагогічних наук НУЧК ім. Т.Г. Шевченка.

Адреса: м. Чернігів, вул. Гетьмана Полуботка, 53. <https://orcid.org/0000-0002-7981-3578>.

Максимчук Борис Анатолійович – д.пед.н., проф., проф. каф. фізичного виховання, спорту та здоров'я людини ІДГУ. Адреса: м. Ізмаїл, вул. Ріпина, 12.

<https://orcid.org/0000-0002-4168-1223>.

Грищенко Олександра Петрівна – к.юрид.н., ст. викладач каф. права, філософії та політології НУЧК ім. Т.Г. Шевченка. Адреса: м. Чернігів, вул. Гетьмана Полуботка, 53.

<https://orcid.org/0000-0002-3725-8094>.

Максимчук Ірина Анатоліївна – к.пед.н., доц., доц. каф. фізичного виховання, спорту та здоров'я людини ІДГУ. Адреса: м. Ізмаїл, вул. Ріпина, 12.

<https://orcid.org/0000-0002-4361-3507>.

Єфремова Олена Петрівна – к.юрид.н., доц., доц. каф. права, філософії та політології НУЧК ім. Т.Г. Шевченка. Адреса: м. Чернігів, вул. Гетьмана Полуботка, 53.

<https://orcid.org/0000-0002-2085-9088>.

Стаття надійшла до редакції 06.08.2025 р., прийнята до друку 09.11.2025 р.